

1. taken van de goede vorst (OO 180a-183a; Eb. 16):
 - vrede bewaren met buitenlandse naties; alleen noodzakelijke oorlogen voeren
 - belangen behartigen van de burgers, met name van de eerlijke en behoeftige burgers
 - zorgen voor de goede zeden en een betrouwbare infrastructuur
2. Nero voerde de eerste twee drie taken voorbeeldig uit (OO 183a-192a; Eb. 17-42)
 - vrede en oorlog (OO 183a-184a; Eb. 17-19)
 - rechtvaardigheid en rechtsgelijkheid in het binnenland, met name bescherming van de armen en de zwakken (OO 184a-186b; Eb. 20-27); Nero's verdiensten: zijn goede eigenschappen en goede maatregelen (OO 186b-192a; Eb. 28-42)

B3. *Refutatio*

Weerlegging van de tradionele aanklachten tegen Nero:

- moord op familieleden en vrienden, met name Agrippina en Seneca (OO 192a-200a; Eb. 43-62)
- wreedheid, onder andere tegen de christenen, en bloeddorst (OO 200a-211b; Eb. 63-87)
- verspilling van staatsgelden (OO 211b-212a; Eb. 88)
- beroving van onderdanen (OO 212a-213a; Eb. 89)
- optreden als zanger, toneelspeler en wagenmenner (OO 213a-214a; Eb. 90-92)
- uitspattingen, vooral op seksueel gebied (OO 214a-217a; Eb. 93-99)
- gebrek aan schrandereheid (OO 217a-219b; Eb. 100-105)

C. Conclusie (OO 220a-b; Eb. 106-107)

Recensies

Vincent Hunink, Levend in steen. Romeinse grafinscripties (Uitgeverij Damon: Budel 2007), geb. € 22,90, ISBN 9789055737543, 262 blz.

Van de vele duizenden inscripties die ons uit de grote epigrafische corpora (o.a. *Corpus Inscriptionum Latinarum*, *Inscriptiones Latinae Selectae*) bekend zijn, wordt een aanzienlijk deel gevormd door grafinscripties in alle soorten en maten.

Uiteraard zijn Rome, Pompeii en Ostia hierbij goed vertegenwoordigd, maar ook uit de grensstreken van het Romeinse rijk zijn de nodige inscripties bekend. De afgelopen decennia heeft een aantal bloemlezingen met vertalingen van Latijnse grafinscripties het licht gezien, waarbij de aandacht meer dan eens uitging naar de christelijke grafinscripties, die in ruime mate tot ons gekomen zijn. Een vertaling van enkele tientallen heidense grafinscripties verscheen in 1994 bij uitgeverij Ambo in de korte bundel *Dis Manibus. Grafinscripties uit het oude Rome*, vertaald door Ivo Gay. Aan deze eerdere collecties kan nu een lijvige bundel, met niet minder dan 700 grafinscripties, worden toegevoegd.

Op het gebied van vertalingen van antieke teksten is Vincent Hunink geen onbekende. Naast een aantal vertalingen van Griekse werken is hij verantwoordelijk voor een keur aan publicaties met vertalingen van Latijnse auteurs, vanaf de vroege Romeinse dichters (Ennius, Publilius Syrus, Naevius) tot ver in de middeleeuwen. In de historiografische hoek zijn met name zijn vertalingen van Caesar (*Oorlog in Gallië*), Sallustius (*Rome in verval: De samenzwering van Catilina; De oorlog tegen Jugurtha*) en Tacitus (*Het leven van Agricola, De Germanen en De opstand van de Bataven*, een thematische bloemlezing uit de *Historiën*) bekend. Zijn productiviteit werd in 2006 nog beloond met de OIKOS-publieksprijs, waarbij het toegankelijk maken van tientallen teksten voor een breed publiek als grote verdienste werd geroemd.

In dit licht valt ook *Levend in steen* te bezien. De auteur heeft zich ten doel gesteld een groot aantal grafinscripties die om een of andere reden de moeite waard zijn, te vertalen, waarbij naar goed gebruik ook het Latijn is afgedrukt; tevens zijn enkele Griekse inscripties opgenomen. De selectie van het materiaal gaat goeddeels terug op *Römische Grabinschriften* van H. Geist & G. Pfohl (München 1987²), maar behalve het schrappen van een aantal inscripties en het toevoegen van andere,

waaronder een aantal christelijke en enkele grafinschriften uit 'onze streken', heeft Hunink gekozen voor een nieuwe categorisering. Dit levert een zevental hoofdstukken op, die nogal onevenwichtig van omvang zijn: zo kennen hoofdstuk 1 (*Sta stil en ween: woorden van welkom*) en hoofdstuk 7 (*Waarheen de weg u voert: woorden van afscheid*) elk slechts 12 grafinschriften, terwijl we in hoofdstuk 4 (*Welverdiend: dagelijkse activiteiten*) 312 vertaalde inscripties aantreffen. De andere hoofdstukken zijn gewijd aan teksten waarin de herinnering van en aan de geliefde(n) centraal staat (hoofdstuk 2), vrijgelatenen (hoofdstuk 3), het aardse leven en het hiernamaals (hoofdstuk 5) en de interessante categorie met dreigementen en verzoeken om het graf met respect te behandelen (hoofdstuk 6).

De afzonderlijke inscripties, uiteenlopend van de tweede eeuw voor tot de zesde eeuw na Christus, zijn volgens een vast patroon afgedrukt: elk nummer wordt (indien nodig) voorzien van enkele inleidende woorden, gevolgd door de Latijnse tekst, de vertaling daarvan, en tot slot de vindplaats (indien buiten Italië voorzien van een landsafkorting), corpus met nummer en – voor zover bekend – de datering, met jaartal of eeuw. De bezorger heeft ervoor gekozen om de Latijnse teksten zo leesbaar mogelijk weer te geven. Dat wil zeggen dat de originele opmaak op de marmeren steen, urn of muur is komen te vervallen en dat afkortingen, onduidelijke letters en dergelijke worden aangevuld, waarbij alleen ronde haken worden gebruikt. Wie benieuwd is hoe de oorspronkelijke inscriptie er precies uitzag en in welke staat de letters zijn zal dus terug moeten naar de corpora. Talige eigenaardigheden, zoals 'fouten' in het Latijn, voortgekomen uit de gebrekkige kennis van de steenhouwer, zijn echter gehandhaafd, wat een rijk palet aan varianten oplevert, dat liefhebbers van Ciceroniaans Latijn menigmaal zal doen fronsen: zo zal niet iedere lezer in *osce* het woord *hosque* direct herkennen, of in *inibyra* het gebruikelijke *iniuria*. Juist dít Latijn, waarin de volkstaal rechtstreeks tot ons spreekt, geeft echter een interessante kijk in het leven van alledag, waarvan de Latijnse literatuur ons vaak zo een eenzijdig beeld geeft. Achterin het boek is overigens een lijst met afwijkende vormen opgenomen, zodat de lezer vrij snel kan achterhalen wat de graveur bedoeld heeft.

Niet alleen bij het afdrukken van het Latijn is voor een goede leesbaarheid gekozen. Dit geldt zeker ook voor de soepele vertalingen, die redelijk dicht bij het Latijn blijven, ondanks de toevoegingen in het Nederlands die af en toe nu eenmaal nodig zijn om voor een begrijpelijke tekst te zorgen. Dat de bondigheid van het Latijn regelmatig opgeofferd moet worden in de vertaling, is daarbij onvermijdelijk. Metrische verzen worden in de vertaling in vrije verzen weergegeven. Hunink heeft ervoor gekozen de teksten zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken. Het

ontbreken van noten of bijvoorbeeld topografische toelichting daarbij is geenszins storend. Een heel enkele keer geeft de vertaler een korte tekstuele verklaring, maar voor het plaatsen van de tekst in de historische context zal de belangstellende lezer elders te rade moeten gaan.

Voor wie is dit boek interessant? De plusminus 700 grafinscripties bieden een fors aanbod van teksten die voor elke oud-historicus interessant zijn, al was het maar omdat de bundel een heel aardige doorsnee lijkt te geven van wat het oude materiaal te bieden heeft. Daarbij moet uiteraard wel gezegd worden dat de grafinschriften hoofdzakelijk op basis van hun literaire merites geselecteerd zijn en niet primair als representatieve selectie voor een bronnenboek. Wie de bundel bovendien als bronnenboek wil raadplegen, zal zich gehinderd voelen door het beperkte aantal categorieën, wat het zoeken niet vergemakkelijkt. Dit doet echter niets af aan het feit dat de moderne lezer in deze collectie een schat aan materiaal bijeenvindt, helder vertaald, net verzorgd en fraai uitgegeven in een ruime opmaak. Inleiding en nawoord zijn informatief, waarbij ook aandacht is voor de leesbeleving van dit soort teksten. De meer zakelijke kant, zoals bijvoorbeeld de sociaal-economische dimensie van Romeinse grafinscripties, is voor de historicus waarschijnlijk wat minder bevredigend behandeld. Wie echter belangstelling heeft voor een vrij directe kennismaking met 'echte Romeinen', en niet enkel met een wetenschappelijke blik deze teksten benadert, zal in *Levend in steen* veel van zijn gading vinden. •

Floris Overduin heeft Griekse en Latijnse Taal en Cultuur gestudeerd aan de Radboud Universiteit en is thans werkzaam als promovendus bij de afdeling GLTC aldaar. Zijn onderzoek richt zich op de literaire aspecten van de poëzie van de laat-hellenistische dichter Nicander en diens plaats in de traditie van het Griekse leerdicht.